

İSMET İNÖNÜ ve İTTİHAT ve TERAKKİ FIRKASI

Sevda Mutlu

Öz

Cumhuriyet Türkiye'sine Mustafa Kemal Atatürk'ten sonra düşünceleri, siyaset ve yönetim anlayışı ile yön veren İsmet İnönü'nün yaşamında Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminin ana eksenini oluşturan İttihat ve Terakki üyeliği küçük bir ayrıntı gibi durmaktadır. Ancak bu çalışma, İttihat ve Terakki'nin Cumhuriyet yönetici kadrolarının siyasal laboratuvarı olması ve İnönü'nün siyasal yaşamının her alanında İttihat ve Terakki yönetim geleneğini sürdürmüş olması nedeniyle İnönü ve İttihat ve Terakki'yi birlikte düşünmenin yararlı olacağından hareketle hazırlanmıştır.

Anahtar Sözcükler

İsmet İnönü, İttihat ve Terakki, Atatürk

İsmet İnönü and the Committee for Union and Progress

Abstract

The membership of "the Union and Progress" which had constructed the main direction of Ottoman Empire towards its end is only a small fraction in İsmet İnönü's life who led the Turkish Republic in accordance with his political and administrative views after Mustafa Kemal Atatürk. However, this study claims that it is important to make a connection between İnönü and "the Union and Progress" as the authorities of the republic had seen "the Union and Progress" as a laboratory and İnönü also continued to apply the İttihat Terakki's way of governance in all aspects of his political life.

Key Words

İsmet İnönü, Union and Progress, Atatürk

Giriş

Altı yüz yıllık bir İmparatorluktan ulus devlete geçiş ve cumhuriyeti halka benimsetmek elbette ki kolay olmamıştır. Türk Milleti için İmparatorluktan cumhuriyete geçiş ciddi bir yol ayrımıdır. Bir durumdan, bir başka duruma geçişler toplumlar için bunalımlı dönemlerdir. Bu noktada geride kalan dönemin toplumsal yapı özelliklerinin mutlak bilincine sahip olmak, geçişte yaşanacak bunalımları ve yönelilen yeni yolda nelerin yapılacağını hesap etmek liderlere düşen önemli görevlerdir. Cumhuriyet Türkiye'sinde bu tarihsel sorunların nasıl çözüleceği başta Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının işi olmuştur. Dönemin lider kadrosu içinde en önde yer alanlardan birisi de İsmet İnönü'dür. O dönemi bugünün koşulları ile değil tarihçilerin sık kullandığı 'anakronizm'e düşmeden kendi dinamikleri ile ele almak gerekmektedir.

I. ve II. Dünya savaşı arası dönem karizmatik ve kahraman nitelikli bir çok lider yetiştirmiştir (Toynbee ve İkedo, 1992:235). Toplumların tarihinde karizmatik lider konumuna gelmiş insanların yaşamları her zaman merak konusu olmuştur. Bu konumdaki insanların yaşamları yakından incelendiğinde küçük bir ayrıntı gibi duran bazı olayların, ileriki yaşamlarında oldukça etkili oldukları görülmüştür. Cumhuriyet Türkiye'sine Atatürk'ten sonra düşünceleri, siyaset ve yönetim anlayışıyla yön veren İnönü'nün Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminin temel politikalarını oluşturan

¹ Atatürk'ü 'Tek Adam' olarak nitelendiren Şevket Süreyya Aydemir, bu bağlamda İnönü için de 'İkinci Adam' demiştir. Bkz., AYDEMİR, Şevket Süreyya: **İkinci Adam I**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999. İsmet İnönü'nün aile, öğrenim, askeri ve siyasi hayatı için Bkz., CANDAR, Avni; **İkinci Reiscumhurumuz İsmet İnönü Kısa Tercümei Hali ve Milli Hizmetlerinden Bir Kaçı**, Receb Ulusoglu Basımevi, Ankara, 1938. ŞAKIR, Ziya; **İsmet İnönü Hususi-Askeri-Siyasi Hayatı**, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1939. BİLSEL, Cemil; **İsmet İnönü Büyük Devlet Reisi**, Kenan Basımevi, İstanbul, 1939. GÜLOĞLU Faruk Rıza; **Milli Şef İsmet İnönü Hayatı Şahsiyeti**, Bozkurt Matbaası, İstanbul, 1940. BANOĞLU Niyazi Ahmet; **Türk Kahramanları, İsmet İnönü**, İdarehane, İstanbul, 1943. TÖKİN, İ. Hüseyin; **İsmet İnönü Şahsiyeti ve Ülküsü**, Ülkü Basımevi, Ankara, 1946. ORTAÇ, Yusuf Ziya; **İsmet İnönü**, (Yayınevi bilinmiyor) Ankara, 1950. Türk ve Dünya Meşhurları, (Yazar, Yayınevi ve Basım yeri bilinmiyor), 1961. GÖKTÜRK Hakkı; **İnönü**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1962. SELEK, Sabahattin (Hazırlayan); **İsmet İnönü Hatıralar II**, Bilgi Yay., Ankara 1987. **İsmet İnönü**, TC. Genelkurmay Askeri Askeri Tarih ve

İttihat ve Terakki üyeliği de yaşamında küçük bir ayrıntı gibi durmaktadır. Bu çalışma, doktora tez çalışmaları sırasında saptanan İnönü'nün İttihat ve Terakki üyeliğinin şimdiye kadar ayrıntılı bir şekilde vurgulanmamış olması nedeniyle, Tarık Zafer Tunaya'nın ünlü deyimleriyle İttihat ve Terakki'nin Cumhuriyetin yönetici kadrolarının siyasal laboratuvarı olması yaygın görüşünden hareketle İttihat ve Terakki yönetim geleneğinin İnönü özelinde de devamlılığını tartışmak amacıyla hazırlanmıştır.

Türkiye'nin yakın tarihine damgasını vurmuş ilk ve en büyük siyasal örgüt olan İttihat ve Terakki (Tunaya,1989:7) orduda, mülkiyede, tıbbiyede derin kökler bulabilmiş, çeşitli kesimlerden gelenleri bir araya getirebilmiş, zamanına göre son derece disiplinli siyasal bir harekettir. Cumhuriyet'in yönetici ve kurucu kadroları İttihat ve Terakki'nin içinde, yanında, arkasında ya da karşısında yer alarak deyim yerindeyse siyaset okulundan ders almış, hem örgütçülük hem de siyasal program olarak bu okuldan geçmiş kimselerdir (Küçük, 1997:9). Hiç kuşkusuz Cumhuriyet bu tarihsel birikimden beslenmiştir. "Cumhuriyetin getirdiği yenilikleri inkar etmemekle birlikte onun tarihi bir boşluk içinde doğmadığını da itiraf etmek gerekir...Cumhuriyetin kurulmasına yol açan gelişmelerin kökenlerini Osmanlı toplumunda aramamız zorunludur" (Hanioğlu, 1981:4). II. Meşrutiyet rejimi, demokrasi ve özgürlükler pratiğindeki olumsuzluklarına karşın, ulusal toplum, ulusal devlet, ulusal egemenlik tezlerinin ilk mayalandığı ortam olması bakımından önemli bir hizmet görmüş sayılabilir. Nitekim Türkiye'nin 1918'den sonraki siyasal-anayasal gelişmelerinde II. Meşrutiyet'in bu olumlu mirasından yararlanılmıştır (Tanör, 2002:220). Bu nedenle, Türkiye Cumhuriyeti'ne, 1923-1973 yılları arasında, elli yıl boyunca [ki bu kadar uzun yıllar kesintisiz mecliste olan bir başka isim yoktur] başbakan, cumhurbaşkanı, parti başkanı ve muhalefet lideri olarak damgasını vuran İnönü'nün İttihat ve Terakki üyeliği kendi dönemindeki² özellikle de siyasal

Stratejik Etüt Başkanlığı Türk Asker Büyükleri ve Zaferleri Serisi No: 15, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1987. CİHAN, Ali Rıza, TEKİN, Abdullah; **Çağdaş Devlet Adanı İsmet İnönü**, Tekin Yayınevi, Ankara, 1989. SELEK, Sabahattin (Hazırlayan); **İsmet İnönü Hatıralar I**, Bilgi Yay., Ankara 1992. ARTUÇ, İbrahim; **İnönü Bir Dönemin Öyküsü**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1993. AYDEMİR, Şevket Süreyya; **İkinci Adam I**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999. TURAN, Şerafettin; **İsmet İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği**, Bilgi yayınevi, 2002. UĞUR, Necdet; **İsmet İnönü**, YKY, İstanbul, 2002. LOĞOĞLU, Faruk; **İsmet İnönü and The Making of Modern Turkey**, İnönü Vakfı Yayınları, Ankara (yayın yılı bilinmiyor), **İsmet İnönü 1884**, (yayın evi, basım yılı bilinmiyor). UNAT, Faik Reşit; **İsmet İnönü**, Ankara Halkevi Dil ve Edebiyat Şubesi, Yayınlarından Büyük Boy No. 29 (basım yılı bilinmiyor). BESEN, Haluk; **İnönü ve Devlet**, İnkılap Yayınevi, İstanbul, (basım yılı bilinmiyor).

² 1884 yılında dünyaya gelen İnönü, Osmanlı'nın batılılaşma hareketleri çerçevesinde yenilik getirdiği kurumların başında yer alan askerî okullarında modern, Batı tarzı başarılı bir eğitimden sonra, 2 Ekim 1906'da askerî görevine başlamıştır. İnönü'nün İttihat ve Terakki ile tanışması da ilk görev yıllarına denk gelmektedir. I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle çeşitli cephelerde mücadele etmiş, ancak savaşın yenilgi belgesi olan Mondros Mütarekesi ile başlayan dönemde, İstanbul Hükümeti'nde yarı askerî, yarı bürokratik çeşitli görevler üstlenmiştir. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesiyle, Anadolu'da Atatürk'ün yanında Milli Mücadeleye katılarak düzenli ordunun kurulması, I. ve II. İnönü Savaşları gibi önemli hizmetlerde bulunmuştur. İnönü, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası hukukta bir ulus devlet olarak kabul edilmesini sağlayan Lozan Barış Konferansı'nda ülkemizi baş delege olarak temsil etmiş, Cumhuriyet'in ilanı konusunda Rauf Orbay, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy gibi isimlerden farklı bir tutumla Atatürk'ün yanında yer alarak Cumhuriyet'i desteklemiştir. Cumhuriyet'in ilanı, ilk başbakan unvanına sahip oluşu ile "İkinci Adam" olma süreci zirveye varmıştır. İnönü, Fethi Okyar'ın kısa başbakanlığı hariç uzun yıllar başbakanlık yapmıştır. Son dönemlerinde Atatürk ile aralarının açılması sonucu, Celal Bayar, Başbakanlık görevine atanmıştır. Atatürk'ün ölümü üzerine Cumhurbaşkanı seçilen İnönü'ye CHP'nin 26 Aralık 1938 1. Olağanüstü Kurultay'ında "Değişmez Genel Başkanlık" statüsü verilmiş ve böylece çok partili siyasal sisteme geçişe kadar süren bu dönem "Millî Şef Dönemi" olarak nitelendirilmiştir. Millî Şef dönemi, aynı zamanda, II. Dünya Savaşı dönemidir. İnönü'nün Savaş döneminde izlediği hem iç, hem de dış politikalar oldukça etkili sonuçlar doğurmuştur. Savaşı demokrasi ve liberalizmi temsil eden cephenin kazanması ile İnönü, ABD cephesinin yanında yer almayı tercih ederek, çok partili siyasal sisteme yeniden geçişi

nitelikteki bir çok konuya açıklık getirmesi bakımından incelenmeye değer görülmektedir. İşte bu laboratuarda yetişen İnönü'nün, İttihat ve Terakki üyeliğinin kısa süreli olmasına ve onun çok da etkin olmayan bir üye olarak bilinmesine rağmen İnönü, İttihat ve Terakki'nin yönetim geleneğini bir çok yönüyle sonraki siyasal yaşamında devam ettirdiği gözüküyor. Bu nedenle çalışmamızda temel amaç, İttihat ve Terakki'nin ne olduğu, İttihat ve Terakki-İnönü ilişkisinin nasıl olduğu ve İttihat ve Terakki'nin yönetim geleneğinin İnönü'nün sonraki politikalarına etkisi ve yansımaları saptamaktır.

İttihat ve Terakki

Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi Batı'yı yeni bir toplumsal, ekonomik, siyasal ve hukuksal yapıya kavuşturmuştur. Batı'nın kendisini yapılandırma süreci Osmanlı İmparatorluğu'nda da etkili olmuş ve Osmanlı'da Batılılaşma süreci başlamıştır. İnönü'nün askeri eğitim ve ilk görev yıllarına denk gelen bu süreçte, toplumlar arası ilişkilerde egemen olmaktan, yönlendirmekten, Doğu dünyasındaki toplumları korumaktan uzak düşen, yönetimi altındaki Müslüman ülkeleri savunamaz; içişlerine karışılmasını önleyemez hale gelen Osmanlı İmparatorluğu, Doğu adına yürüttüğü Osmanlıcılık siyasetini yürütemediğinden, Batılılaşma-yenileşme adı verilen bu siyaset değişikimine (Kaçmazoğlu, 2005: 455.) yönelmiştir. Osmanlı son döneminde çöküşten kurtulma amaçlı ortaya çıkan düşünce akımlarından Batılılaşma akımı daha ön plana çıkamaya başlamış, İttihat ve Terakki'nin örgütlenerek bir güç haline gelmesi ile daha da kuvvetlenmiştir.

Osmanlı son döneminin her alanında (toplumsal, siyasal, ekonomik ve hukuksal) sıkıntı ve kargaşa hakimdir. İmparatorluk bir yandan iç dinamiklerin, diğer yandan da dış dinamiklerin etkileri ile yenileşme hareketleri çerçevesinde (III. Selim ve II. Mahmut dönemleri), Tanzimat ve Islahat Fermanları ile İmparatorluğun içindeki gayr-i Müslim tebaaya geniş imtiyazlar tanımış ise de, bunlarla yetinmeyen bu tebaa, imparatorluktan daha fazla toplumsal, siyasal ve hukuksal taleplerde bulunmuştur. Bu talepler bazı iç dinamiklerle 1876 Teşkilat-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan'ın açılmasına kadar uzanmıştır. Jön Türklerin siyasi partileşme sürecinin uzantısı İttihat ve Terakki olmuştur. İdarenin değişmesi gerektiğine inanan ve bunu ancak bir ihtilalle yapabileceklerini öne süren bir grup asker tarafından İttihat ve Terakki adında gizli bir örgüt kurulmuştur. 1889'da Askeri Tıbbiye'de kurulan bu gizli örgüt, 1889-1895 arasındaki bir tarihte Osmanlı İttihat ve Terakki adını almıştır (Akşin, 1987: 23). İttihat ve Terakki'nin varlığını resmen duyurması ise, 28 Mayıs 1908'dir (Akşin, 1987: 73).

Günümüze kadar ulaşan iktidar-muhalefet kanatlarını belirlemesi açısından 1902 I. Jön Türk Kongresi anahtar niteliği taşımaktadır. Söz konusu kongre 1908'e nasıl varıldığını ve Jön Türklerin Batı kökenli entelektüel etkilenimlerini göstermesi açısından önemlidir. 4-9 Şubat 1902 tarihleri arasında başkanlığını Prens Sabahattin'in yaptığı I. Jön Türk Kongresi sonucunda iki

gerçekleştirmiştir. İnönü, Temmuz, 1945'te kurulan Milli Kalkınma Partisi'nden sonra Ocak 1946'da da Demokrat Partinin kurulmasına izin vermiştir. 1950 seçimleri sonrası siyasal arenada İnönü, 1960'a kadar muhalefette kalmış, 1960 sonrası da (kısa başbakanlık ve koalisyon hükümetleri dönemleri hariç) muhalefet lideri olarak varolmuştur. 6 Mayıs 1972'de CHP V. Olağanüstü Kurultayı toplandı. Ecevit yanlısı parti meclisi 507'ye karşılık 709 oyla güvenoyu aldı. İnönü 8 Mayıs 1972'de CHP Genel Başkanlığından istifa etti.

görüş belirlemiştir: “bunlardan birincisi, ‘yalnız propaganda ve yayın yoluyla inkılap yapılmaz. Buna uygar askeri kuvvetlerin de devrim hareketına katılmaları sağlanmalı!’ İkinci görüş ise, ‘yabancı hükümetlerin müdahalesini davet ederek ülkede ıslahatın uygulanmasına girişilmesi’ne dayanan düşünce. Aslında kongre sonunda beliren bu iki nokta, kongrenin ikiye ayrılmasına ve iki ayrı görüşün (cemiyetin) kurulmasına yol açmıştır. ‘Müdahaleciler’ ve ‘Ademi Müdahaleciler’ diye iki ayrı grup, kongrenin sonucunda ortaya çıkmıştır”³ (Erkul, 1999: 88). Ahmet Rıza Bey’in liderliğini yaptığı grup Auguste Comte’un etkisiyle merkezîyetçi bir meşrutiyet idaresinin savunuculuğunu üstlenmişken, Prens Sabahattin’in liderliğini yaptığı grup ise ‘science sociale’ (ilmi içtima) okulunun görüşlerine paralel olarak merkez dışılığını önererek bölgesel yönetim özerkliği ve kişisel girişkenliğin geliştirilmesi savını ileri sürüyordu. Prens Sabahattin’in grubunun isminden de anlaşılacağı gibi, iki kavram önemlidir. Bu kavramlar; ‘teşebbüsü şahsi’ ve ‘ademi merkezîyet’tir. Birinci kavramı yabancı ve azınlık burjuvazisi, ikinci kavramı da kendilerini ulusal bağımsızlığa götüreceği yolu gören azınlıklar, kendi çıkarlarından dolayı destekliyorlardı (Erkul, 1999:95). İttihat ve Terakki’nin merkezîyetçi ve devletçi kanadını oluşturan Ahmet Rıza grubu 1908 darbesini gerçekleştirerek etkinliğini arttırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun merkezîyetçi yönetim anlayışı İttihat ve Terakki tarafından daha da radikalleştirilerek kabul edilmiş ve bir anlamda da merkezîyetçi anlayış İttihat ve Terakki gelenekselliğine dönüşmüştür. Fransız devriminin ve Batı’da sonra da Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu içinde milliyetçilik akımlarını tetiklemiş İttihat ve Terakki’nin aynı zamanda milliyetçi bir çizgiye kaymasına da yol açmıştır. O dönemde, darbeci gruba yakın duran İnönü, sonraki siyasi ve yönetsel hayatında, özellikle de Başbakanlık yaptığı 1930’larda, benzer bir şekilde merkezîyetçi ve devletçi bir anlayışla hükmetmiştir. Askerlerle hep yakın durması onun merkezîyetçi ve devletçi bakışını yansıtmaya açısından önemlidir.

İttihat ve Terakki İnönü İlişkisi

Kendisini, İttihat ve Terakki üyeliğine taşıyan ülke koşullarını ve İttihat ve Terakki’nin gerekliliğini genç erkân-ı harp yüzbaşısı olduğu dönemde İnönü şöyle değerlendirmekteydi: “Umumi çöküntünün ıstırapı ‘Sarî [bulaşıcı] ve müstevli [salgın] bir halde idi. Genç mülkiyeliler bizimle aynı kaygıları paylaşıyorlardı. 1907 nihayetine doğru memleket endişesi yeni bir istikamette belirmeye başlamıştı: Bu istikamet, kurtuluş ihtiyacı idi. Çare de Kanun-i Esasi’nin tatbik edilmesi idi. Bunlar gizli gizli fakat her yerde, her toplantıda konuşuluyordu. Bu sırada üçüncü ordu bölgesinde yabancı müfettişlerle beraber Hüseyin Hilmi Paşa hususî bir idare kurmuştu. Makedonya’da ve bütün Batı Rumeli’de Bulgar, Yunan ve Sırp çeteleri orduyu geceli gündüzlü daimî bir jandarma takip vazifesi ile uğraştırıyordu. Memleketin bu kısmında aynı dertler ve ıstıraplar süratle, bir siyasi toplanış ve toparlanış niteliğini alıyordu. Nihayet aynı ihtiyacı Edirne’de de duyduk” (Atay, 2004:42). Duyulan ihtiyaç beraberinde İnönü için İttihat ve Terakki üyeliğini getirecektir.

Bu cemiyet asıl merkezi örgütlenmesini Selanik ve Makedonya’da yapmış olmakla birlikte Beyrut, Kıbrıs, İzmir, Midilli, Rodos, Şam, Taşlica,

³ Ayrıca Bkz., ERKUL, Ali. (2000-a), “İhmale Uğramış Bir Osmanlı Aydın ve Sosyologu Prens Sabahattin”, **Yeni Türkiye** (iç.), Sayı:33, s. 282-304. ERKUL, Ali. (2000-b), “Osmanlı’da Sosyolojinin Doğuş Koşulları ve Üç İsim”, (Ahmet Rıza-Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp), **Yeni Türkiye** (iç.), Sayı:33, s.607-615.

Trablusgarp, Trabzon, Bulgaristan, Suriye, Girit, İstanbul gibi şubelerde de örgütlenme yoluna gitmiştir. Bu şubelerden biri de Edirne olmuştur. İnönü, örgüte üyeliğinin nasıl gerçekleştiğini şöyle açıklıyor: “kıymetleri ve ahlaklarıyla adli ve şanlı olmuş her rütbede subaylar bu hareketin içinde görünüyordular. Telkinler ve davetler Edirne’de tereddütsüz kabulle karşılandılar. Bizim irtibatımızı, aramızda muhaberat ile yakın dostluk kurulmuş olan Fethi Bey, Selanik’ten bana yazdığı mektuplarla besliyordu. Tanışmamızı, İstanbul’dan Ali Fuat (Erden) Bey sağlamıştı. Ali Fuat Bey, sınıf arkadaşı Fethi Beye beni gıyaben tanıtmıştı. Aramızda dostluk ve güven, bu tarzda muhabere ile kurulmuştu. Benim İttihat ve Terakki Cemiyetine girişim şöyle oldu: Bir gün Selanik’ten esas sınıfı süvari olan Refet Bey adında bir Jandarma Yüzbaşı geldi, beni buldu. Fethi Bey’den bana bir mektup getirmişti. Mektupta Yüzbaşı Refet Beye güvenmem ve inanmam için ne lazımsa yazılı idi. Görüştük Refet Bey bana İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında izahat verdi. Cemiyete giriş usullerini, yemin tarzını⁴ anlattı. Cemiyetin nizamnamesini⁵ verdi. Bundan sonra gizli bir cemiyetin mensubu olarak çalışmalara başladım. Hayatımda ilgi kurduğum, mensup olduğum tek gizli ve kapalı cemiyet, İttihat ve Terakki olmuştur. Fethi Bey ile emniyet içinde mektuplaşabilmek için kısa bir şifre tespit etmiştik. ‘Padişah’ kelimesi ‘İhtilal’ manasına; ‘Sadakat’, ‘Meşrutiyet’; ‘Ubudiyet’ de ‘Hürriyet’ manasına geliyordu” (Selek, 1992: 39). İnönü İttihat ve Terakki’ye girişini aradan yıllar geçmesine rağmen Selek’e gizli bir cemiyete üye olmanın tedirginliği ile anlatmaktadır.

Abdülhamit istibdadına son veren hareket Rumeli’deki İttihat ve Terakkili subaylar tarafından gerçekleştirilmiştir. II. Meşrutiyeti getirenler, her şeyden önce mektepli subaylardır (Akşin, 1987:77). Keza, İnönü’nün de mektepli bir subay olması İttihat ve Terakki üyeliğini de beraberinde getirecektir. Yukarıda da belirtildiği gibi kendisinin üye olmasında da diğer mektepli subay arkadaşlarının öneri, tavsiye ve telkinleri etkili olmuştur. Bu sırada İnönü orduya yeni alınacak erlerin sevki işlemi ile ilgili olarak İzmir’e gitmiş, örgütün ünlülerinden Süleyman Askeri ve Dr. Nazım Bey⁶ ile görüşmüş (Yalçın, 2005:98), oradan da Selanik’e hareket etmiş, Fethi Bey aracılığıyla Cemal ve Talat Paşalarla tanışmıştır. İnönü, burada İttihat ve Terakki’nin başından beri üyesi 1908 Devrimi’nde ve 1909’daki ‘Hareket Ordusunda’ yer almış olan Atatürk’le de görüşmüştür. Edirne’ye döndüğünde arkadaşları tarafından büyük merak ve ilgi ile karşılanan İnönü’nün, “çok hareketli bir muhitten getirdiğim duyguları toplamaya ve düzene koyarak anlatmaya çalışıyordum. İşittiklerim ve yaşadıklarım, İstanbul’da ve Edirne’de açığa vurulması mümkün olmayacak derecede taşkındı” (Selek, 1992:42) ifadeleri heyecanını en iyi biçimde yansıtmaktadır. İnönü’nün İttihat ve Terakki üyeliği çok yeni olmasına ve İttihat ve Terakki içinde önder kadroda yer almamasına rağmen cemiyetin önde gelen

⁴ Üyeler gizli olarak cemiyete alınıyor, gözleri kapalı bir tabancaya el basılarak yemin ettiriliyordu (tahlif merasimi). Bu bir Jakoben usulüydü ve Cemiyet’e sihirli, efsanevi bir hal vermişti. Bkz., TUNAYA Tark Zafer; **Hürriyetin İlanı ikinci Meşrutiyet’in Siyasi Hayatına Bakışlar**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 52, İstanbul 2004, s.23.

⁵ İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ilk Beyannamesi için Bkz., TUNAYA, Tark Zafer; **Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt:1 İkinci Meşrutiyet Dönemi**, s.39-44.

⁶ Kaderin cilvesi bu olsa gerek ki, İnönü’nün İzmir’de tanıştığı ve çok etkilendiği İttihat ve Terakki’nin önde gelen üyelerinden hatta liderlerinden biridir demek yanlış olmayacak, etkili bir isim olan Dr. Nazım, İnönü’nün Başbakanlığı döneminde İstiklal Mahkemeleri tarafından idam edilmiştir.

lider kadrosuyla tanıştığını görmekteyiz. Edirne’de heyecanla karşılanmış olması bundan olsa gerek.

23 Temmuz 1908’de Meşrutiyet ilan edilmiş, İstanbul’da 24 Temmuz tarihli Padişah iradesi ile resmîyete konmuştur. İttihat ve Terakki Örgütü merkezleri gizlilikten çıkararak faaliyete geçmişlerdir. İlk görüşte istenen devlet sistemini toptan değiştirmek değil, devletin sultani (monarşik) yapısını değiştirmektir. “Yıllarca zindan karanlığında kalıp da birden bire yakıcı güneş aydınlığına çıkmak neyse, Meşrutiyet oydu” (Tunaya, 2002:14). Halktan temellenmeyen bu 1908 devriminin doğal olarak halka bir dönüşü de olmayacaktır, ancak burada ilgimizi çeken yön; halkın bu devrimi gerçekten büyük umut ve sevinçlerle karşılamış ve en büyük beklentileri de o dönemin değişimiyle hürriyet yani özgürlüğün gelecek olması beklentisidir. Ancak, “İstibdat perdesi kaldırılınca gerçek görülmüştür. Halk devlet işlerini yakından görmek için sabırsızlanmış, padişahın cebindeki anahtarlarla girilmesi yasak olan odayı açınca bütün hakikat anlaşılmıştır. Sosyal seviyenin geriliği, siyasi yapının noksanları ve nihayet yabancı baskısı Meşrutiyet’in de muvaffak olamayacağı inancını kuvvetlendirmiştir” (Tunaya, 2004:45). Özgürlük düşüncesinin Fransız Devrimi kaynaklı olduğu ve bu ideolojinin de İttihat ve Terakki üyeleri tarafından taşınmış olduğu da bir gerçektir. 1908 Devrimi sonrası, özgürlükçü ortam görünüşte yaratılmıştı, sivil toplum kuruluşları niteliğinde bir çok dernek⁷ kurularak çalışmalarına başlamıştır. Ancak, dönemin yöneticilerinin özgürlüğü slogan haline getirmelerine rağmen uygulamaya geçirememelerinin bir çok nedeni vardır. Bu duruma ilişkin en geçerli kanıtları hem sosyal yapıda, hem de İttihatçıların düşünce boşluklarında görmek mümkündür.

Kendilerini modernleşme taraftarı gören kimseler, pek çok yerde Avrupa’nın üstünlüğüne, Batı’nın mutlaka örnek alınmasının gerektiğine de işaret eden İttihat ve Terakki’nin (Hanioglu,1985:41) kendi toplumsal yapı uyumu sorunu ile karşılaşmış olmaları bir gerçektir. Şerif Mardin, bu düşünce boşluklarını şu şekilde saptamaktadır: İttihat ve Terakki’nin ideolojisi Jön Türkler ve Genç Osmanlılar’ın Batı kaynaklı düşünsel temellerine dayanmaktaydı. Aydınlanma ve Fransız Devrimi geleneklerine bağlılıkları söz konusuydu. Jön Türkler siyasi fikir boşluklarını iki şekilde kapatmaya çalışmışlardır; bir yandan kendi devirlerinde Avrupa’da tartışılmakta olan fikirlerin ‘popülerize’ edilmiş şekillerinin etkisi altında kalmışlar ve büyük teorisyenlerle halk arasında aracı rolünü oynayan ikinci derecede düşünürlerin görüşlerini kendi fikirlerine intikal ettirmişlerdir, öte yandan Jön Türklerin uzun zamandır fikirsizlikten kendileri de şikayet ettikten sonra Abdülhamit devrinin ihtilalci çevrelerinin dışında geliştirilmiş bazı siyasi ve sosyal dünya görüşlerini kabul etmek zorunda kalmışlardır (Mardin,1994:22-23). Paris’te pozitivistlerin derneğine girmiş olan Ahmet Rıza onların parolası olan Ordre et Progres’yi (düzen ve ilerleme) yeni Türk hareketinin parolası haline getirmek istemiş, gençler ufak bir değişikliklerle cemiyetin adını İttihat ve Terakki (Union et Progrés)

⁷ Mason locaları, Osmanlılık amacıyla kurulan sosyal siyasal nitelikteki cemiyetler; Kürt dernekleri; Türk milliyetçiliği ideolojisine bağlı olarak kurulan dernekler; gençlik örgütleri ve Kadın örgütleri kurulmuştur. Demeklerin detaylı bilgileri için Bkz., TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt: I İkinci Meşrutiyet Dönemi**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, Kasım 1984, s. 380-490. Ayrıca, Osmanlı Ülkesinde ayrılıkçı örgütler; Balkanlarda İhtilalci Örgütler; Yunanlılar ve Rumlar, Bulgar ve Makedonya Örgütleri, Arnavut ve Sırp Örgütleri, Museviler ve Örgütleri; Ermeni Sorunu ve Komiteler; Arap Cemiyetleri gibi örgütlerde kurulmuştu. Bkz., TUNAYA, a.g.e. s. 501-604.

demeyi kabul etmişlerdir (Ülken, 2001:125). Comte'a göre Fransa'da önce düzen sağlanacak, sonra ilerleme olsun. İttihat ve Terakkicilere göre ise önce 'birlik' sağlanmalı ki sonra ilerleme gerçekleşsin. Bir ulus devlet olan Fransa için devrim sonrası oluşan kargaşadan kurtulmanın yolu 'düzen', bir İmparatorluk olan Osmanlı için ise bunalımdan çıkış yolunu 'birlik' sağlanmasından geçmektedir. İttihat ve Terakki kadroları 1908 heyecanı sonrasında kendilerini etkisinde kaldıkları Batı düşüncesi ile şekil vermek istedikleri Osmanlı toplumsal yapısı arasında bulmuşlardır. Özgürlük diye yola çıkmışlar ancak getirmek istedikleri yeniliklerin Osmanlı toplumsal yapısıyla uyuşmaması sorunuyla karşılaşmışlardır ki, 1902 Jön Türk Kongresi'nde Prens Sabahattin bu yapı sorununa dikkat çekmiştir. Ancak 1908 sonrası Ahmet Rıza grubu öne çıkacak, Prens Sabahattin silik kalacaktır.

Bir tarafta, Batı düşüncesinin çekiciliği diğer tarafta da kendi toplumsal gerçeklikleri, İttihat ve Terakki'yi 1916 kongresinde⁸ söz konusu ikiliği aşma yolunda şöyle bir formüle itmiştir: "1916 İttihat ve Terakki Kongresi, yaptığı ilmi tartışmalar sonucunda, Parti'nin rengini belli eden samimi bir düşünce ortaya koydu. Bu düşüncenin ruhu, İslamiyet'le çağdaş medeniyetin tamamen uyuştugu inancıdır" (Yağcıoğlu,1992;61-62). Bu tür tartışmaların aradan geçen yüzyıla rağmen hâlâ devam ediyor olması İttihat ve Terakki geleneğinin devamlığını kanıtlar niteliktedir. Günümüzde tartışılan Türk-İslam sentezi tezini ileri sürenlerin görüşleri İttihat ve Terakkicilerin bu anlayışına ne denli uyarı ayrı bir çalışma konusudur.

İttihat ve Terakki'nin yönetimi eline geçiren kadrosunun karşılaştığı en büyük problem, Osmanlı'nın altı yüz yıllık bir devlet geleneğinin- her ne kadar bir gerileme sürecine girmiş olsa da- karşısında yeni bir yönetim sistemi kuramamış olmalarıdır. Bunun iç ve dış nedenleri vardır. Dış nedenler, Batı'da meşruti yönetimlerin ve ulus devletin ortaya çıkması, yani kapitalist ekonomik anlayışın varolması, bilimsel alanda deney ve gözlemi merkeze alan ve ampirik yaklaşımların rasyonalizmle desteklenmesi başlıcalarıdır. İç nedenler ise, başlıcaları, İttihat ve Terakki'nin topyekun Osmanlı yönetimini ortadan kaldıramaması, toplumsal yapının yeni yönetim değişikliğine uygun olmaması - bunun için bir süreç gereklidir-, kendilerinin yönetici kadrolardan gelmemeleri ve çoğunlukla asker kökenli olmaları yer almaktadır.

İttihat ve Terakki'nin söz konusu siyasetine tepki çok kısa bir zamanda gelmiş ve 31 Mart Olayı patlak vermiştir. Bu olayın detaylarına (buradaki amacımızı aşacağından dolayı) girme imkanımız yoktur. Ancak, Balkan Savaşı'ndan üç yıl önce gerçekleşen 31 Mart Olayı'nı ve onun getirdiklerini İnönü anılarında şöyle anlatmaktadır; "31 Martı her hatırladığım zaman bir büyük binanın yıkıldığını görürüm. Bu facia yeni kurulan büyük ümitlerle dolu Meşrutiyet rejimini, hemen sekiz ay sonra aksi istikamette yöneltmeye sebep olmuştur. İç idaremizde bir vehim ve ehemmiyetsizlik havası girmiş, bu havayı tasfiye etmek bir daha mümkün olmamıştır. Kurulan Örfi İdare ve Divanı harpler sonuna kadar baki kalmıştır" (Selek,1992:54). İnönü, Balkan savaşlarının kaybedilmesinin de "Dini tahrikler üzerine uyandırılmış kanlı bir irtica vakası" (Cihan ve Tekin, 1998:17) olarak tanımladığı 31 Mart Olayı'nın orduyu ikiye

⁸ 1916 yılı İttihat ve Terakki için zor bir tarih, savaşın ortasında güçlükle yapılabilen, kendi yapı ve uygulamalarına yönelik önemli açıklama ve kararları içeren, ve en önemlisi özeleştirilere de yer verilen bir kongredir.

bölerek birbiriyle çarpışmasına ve bundan gördüğü büyük zararlara bağlamaktadır.

İnönü'nün 31 Mart Olayı'nı bastıran, Hareket Ordusu'na Edirne'de yardımcı olduğuna ilişkin kendisinin anlatmadığı bir anı vardır, o anı da İttihat ve Terakki'nin son Katib-i Umumisi Mithat Şükrü Bey'e aittir; Şükrü Bey, "Hareket Ordusu öngörüşmeleri arasındadır; Edirne düzenli birlikleriyle yapılan görüşmelerden kuşkusuz daha sonra önemli olduğu için İsmet Bey'i daha sonra İsmet İnönü'yü hatırlıyor ve İsmet ve arkadaşlarının geçiş güvenliği sağlamaya söz verdiklerini belirtiyor. Bleda, hakikaten Hareket Ordu'su yol boyunca hiçbir zorlukla karşılaşmadı diye hatırlıyor" (Küçük, 2002:56). Bu hatıratı destekleyecek bir bilgi de, "İstanbul'dan gelen hareket ordusuna Edirne'den Mürettep bir tümen iltihak ettirilmişti. Bu tümenin kurmayı, Kolağası İsmet Bey'di" (Meram, 1945:10) şeklindedir.

Bu dönemde, ordunun siyasetteki rolü bir sorun haline gelmeye başlamıştır. Kısa bir süre Hareket Ordusu karargahında erkân-ı harb (ihtilal hareketinin içinde ve her aşamasında bulunmuş olan ileri erkân-ı harb subayları bir aradadırlar) subayı olarak çalışan İnönü, askerlerin siyasete karışmaları konusundaki soruna dikkat çekmeye çalışmıştır. Erkân-ı harb subaylarının ortak bir görüşü, ordunun siyasetten⁹ uzak tutulması gerekliliği yönündedir. Onlara göre, 31 Mart Olayı'ndan sonra yapılacak ilk iş budur. Söz konusu sorun İnönü'yü şöyle bir girişime itmiştir: "Hareket ordusu kumandanın itibarı ve nüfuzu bütün ordularda böyle bir telkin yapmak için en elverişli unsur kıymetindeydi. Bir gün bir genç olarak beni masa başına oturtular. Bana bir tebliği müsveddesi yazmamı söylediler. Sonra, hazırladığıma herkes bir şeyler ekleyerek ve düzelterek tamamladı. Teklif olarak yazıyı benim Mahmut Şevket Paşa'ya götürmemde ısrar ettiler. Gittim, Mahmut Şevket Paşa yazıyı dikkatle okudu, beğendi, memnun oldu. Önce Rumeli ordularına salahiyyetle ve Anadolu ordularına bilgi telkin olarak tebliği edilmesini söyledi. Kısa bir müddet sonra Edirne'ye döndük...Nihayet 2. Ordu da aynı kanaatin bulunduğu ileri sürülmüş ve kongre kararıyla azadan iki subay Edirne'ye gönderilerek bizden yani Kâzım Karabekir'den ve benden, bilgi edinmek istenmiştir. Cemiyetin emniyetli azasından iki emektar bize geldiler, uzun uzun konuştuk. Atatürk'ün fikrinde ısrar ederek, ordunun siyasetten ayrılmasının mutlaka lazım olduğunu anlatmaya çalıştık. Gelen ve görüşen arkadaşlar inanmış olarak kongreye döndüler. Bu teşebbüslerden müspet neticeler alınmamış olmasına ne kadar acısak azdır" (Selek, 1992;54-55). İnönü'nün müsveddesini hazırladığı tebliğin içeriğine, tarafımızca incelenen kaynaklardan ulaşılamamıştır. Ancak, burada önemli olan nokta, İnönü'nün ordunun siyasetten ayrılması gerekliliğini savunması, bunun için birkaç girişimde bulunmuş olmasıdır. Ancak, "bu duyurudan hiçbir sonuç alınamamıştı. Bunun üzerine ordunun siyasetten çekilmesi İttihat ve Terakki'nin

⁹ Atatürk'e göre, subaylar İttihat ve Terakki ile askerlik arasında bir seçme yapma durumunda bırakılmazlarsa, subayların subaylığından bir hayır gelmeyeceği gibi, İttihat ve Terakki'den de bir hayır gelmeyecekti, çünkü o ordu desteğine güvenerek halk desteğini aramak ve örgütlemek işini gevşek tutacaktı. Tabii, yine de 31 Mart türünden gelişmelere karşı İttihat ve Terakki'nin güvenebileceği bir kapı olarak ordu siyasal bir unsurdur...faal olarak siyaset yapan bazı subaylar vardı ve örneğin Enver, 1908'de İttihat ve Terakki'nin Merkez-i Umum üyesi seçilmişti. Atatürk'ün savunduğu tezi Enver Paşa ve arkadaşlarının parti-içi iktidar mücadelesinin bir parçası olarak değerlendirdikleri tahmin edilir. ..Atatürk bu tezi ile İttihat ve Terakki kongresine kabul ettirerek hem İttihat ve Terakki'lilerin desteğini ve takdirini kazanmış, hem de öne geçmiş subay rakiplerini faal siyaset sahnesinden çıkarmış olacaktı. Ancak bu gerçekleşmemiştir. Bkz, AKŞİN, a.g.e., s.148.

1909'da toplanan Selanik Kongresi'nde Atatürk tarafından önerilmişti. Bu öneri de gereken desteği bulamayınca Atatürk gibi İnönü de İttihat ve Terakki ile ilişkisini kesmiştir" (Turan, 2000:19). Bir başka kaynakta da İnönü'nün de İttihat ve Terakki'nin 1909 Selanik Kongresinde bulunduğuna işaret etmektedir. 22 Eylül 1909'da Selanik'te toplanan İttihat ve Terakki Büyük Kongresinde İnönü, Atatürk ile birlikte ordu elemanlarının siyasi hareketlere karışmaması konusunu ileri sürerek savunmuşlar, ancak cemiyetin önde gelen liderleri bu görüşü paylaşmamışlardır. Bunun üzerine Atatürk ve İnönü İttihat ve Terakki'den ayrılmışlardır (Meram,1945:10). İnönü'nün ordunun siyasete karışmaması yönündeki tutumu onun kişisel tutumundan çok erkan-ı harp üyelerinin etkisinde olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Ancak, sonraki siyasal yaşamında 1960 ihtilali, 1971 Muhtırasında İnönü orduya yakın durmuştu. Ordunun müdahalesinden sonra siyasal yönetsel alanda toparlayıcılık rolünün (1960 ihtilali sonrasında koalisyon hükümeti başbakanı olmuş, 1971 muhtırasında sonra da Nihat Erim'i destekleyerek Başbakan yapmıştır) İnönü'ye verilmiş olması İnönü ordu yakınlığının ve karşılıklı güvenin göstergesi niteliğindedir. Ordu-İnönü ilişkisinde öne çıkan olgu güvendi. Öncelikle, İnönü ordudan geldiği için orduyu anlıyordu ve İnönü'nün asker üzerindeki kişisel otoritesi ve saygınlığı güvenin bir diğer nedeni idi. İnönü-ordu ilişkisinde aradaki bu dayanışmayı sağlayan şeyin başında İnönü'nün devlet kuruculuğu özelliği gelmektedir. Bir askeri darbenin İnönü'ye karşı yapılacak olması, içinden ihtilale taraftar subaylar bile vicdan muhasebesine itiyor, kıskırtma ve yönlendirmelerin etkisini olabildiğince azaltıyordu (Toker, 1992:119-120). İnönü, 1960 ihtilali sonrasında koalisyon hükümetinin başbakanı iken Talat Aydemir'in 22 Şubat 1962-21 Mayıs 1963'de iki kez askerinin müdahale girişimini bizzat kendisi engellemiştir.

Osmanlı'da, 1910 Arnavutluk'tan sonra ikinci büyük ayaklanma da Yemen'de ortaya çıkmıştır. Genelkurmay Başkanı Ahmet İzzet Paşa, İnönü'yü Yemen'e görevlendirmiştir. Kendisine ağır gelen bu görevle ilgili, "mektepten beri idealim olan Rumeli harbinde vazife görmek imkanım kayboluyordu. Biz Yemen'deyken Rumeli'nin kaderini tayin edecek harbin patlayacağı, bende şaşmaz bir kanaat halindeydi...Ruhuma işlettiğim askeri terbiye bana; harp vazifesi yapacağım yeri tayin etmek hakkını düşündüremezdi" (Aydemir, 1999-a:67) diyen İnönü, Yemen'de iken İstanbul'dan ve dolayısıyla kıran kırana iktidar mücadeleleri içerisinde olan İttihat ve Terakki'den uzak kalmıştır.

11 Haziran 1913'de Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi ile yıldızı hızla parlayan Kurmay Yarbay Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığına gelişi bugünlere rastlar. Enver Paşa, nazırlığının ilk günlerinde hızlı bir şekilde orduda değişiklikler yapmış ve yüksek rütbeli subayları emekliye ayırmıştır. Bu süreçte Balkan Savaşının şöhretli, ancak yenilmiş generallerini tasfiye etmiş, genç subayların önünü açarken İnönü, 2 Nisan 1913'de Enver Paşa'nın Büyük Karargahının Umumi Birinci Şubesine görevlendirilmiştir. İnönü, artık Enver Paşa'nın emrindedir. Enver Paşa hakkında İnönü'nün görüşleri şöyledir: "Enver Paşa ihtilalden önce de; ahlak, cesaret ve kahramanlık misali tanınmıştı. Enver'e en çetin kıta hizmetleri, tam itimatla verilmiştir. Enver Paşa ordudan siyaseti çıkardı. Siyasetten ayrılmak istemeyenleri, ordudan ayırdı. Orduyu tam manasıyla kudretli bir hale getirdi.

Türk ordusu yeni bir hüviyetle kuruldu. Türk subayı, başlı başına kanaati, görüşü ve icraatı olan bir varlık haline geldi. Enver Paşa kaybedilmiş bir savaşa girdi. Fakat sonuna kadar İttifakına sadık kaldı. Enver Paşa sonuna kadar orduya hakim oldu. Kudretli bir adamdı”(Aydemir, 1999-a:81). Enver Paşa konusundaki olumlu görüşleri ve onun emrinde hareket etmesi, daha sonraki dönemlerde onun Enverci olarak tanınmasına neden olmuştur. İnönü, Anadolu'daki Milli Mücadele hareketine Anadolu'daki kongrelerin hiçbirisinde yer almayacak kadar geç katılmıştır. Atatürk'ün yanında sonradan yer almasına yönelik eleştirilerin temelinde de Enverci olarak bilinmesi ve ona olan yakınlığı ileri sürülmüştür.

Almanya'ya yakınlığı ile bilinen İttihat ve Terakki kadrolarının savaşta nasıl girdiğine, savaş kararının nasıl alındığına yakın tanıklık edenlerden biri olan İnönü bu dönemi şöyle anlatmıştır: “Bir gün Enver Paşa'nın yanındayken, Başkumandan vekili bana bir telgraf uzattı. Telgraf, Alman Genel Kurmay Bakanından geliyordu. Metnin son cümlesi, bugün gibi hatırımdadır: Muzaffer olanlar, gelecekte dünyanın nasıl bir şekil alması gerektiğini tayin edeceklerdir” (Selek, 1992:87). Birinci Dünya Savaşı Osmanlı için dokuz ayrı cephede başlamıştı. İnönü'nün Atatürk'le ilk görev birliktelikleri bu tarihlere denk gelmektedir. Atatürk ile İnönü, Suriye Cephesi'nde iş ve kader birliği yapmışlardır. Atatürk, savaşın gidişinden ve memleketin halinden çok endişe duymaktadır. Gelecek için ciddi endişelerini ve çözüm önerilerini içeren düşüncelerini bir rapor halinde İttihat ve Terakki'ye ve sadrazama bildirmeye karar vermiş, 7 Eylül 1917 tarihinde verdiği raporun¹⁰, müsveddesini İnönü hazırlamış, Atatürk üzerinde bazı değişiklikler ve ilaveler yaparak tamamlamıştır. Söz konusu rapor Enver Paşa ve Cemal Paşa'ya da gönderilmiştir. Enver Paşa'nın cevabı oldukça kısadır: “Bu hareketlere Valkenhein memur edilmiştir. En doğru kararları vereceğinden eminim bu güvenime siz de katılırsınız” (Atay, 2004:106). Bu cevap üzerine 9 Ekim 1917'de Atatürk ordu komutanlığından istifa ederek ayrılmış, İstanbul'a dönmüştür. İnönü ise görevine devam etmiştir. Söz konusu rapor, ilk bakışta, İttihat ve Terakki'nin savaş politikalarını ve yönetim anlayışını eleştirmektedir, ancak, bunun yanı sıra Atatürk ve İnönü için artık İttihat ve Terakki'nin sonunun geldiği anlamı da taşımaktaydı.

30 Ekim 1918'de Osmanlı İmparatorluğu emperyalist güçlerle/devletlerle kayıtsız şartsız teslimi anlamına gelen Mondros Ateşkes Anlaşmasını imzalanmıştır. İttihat ve Terakki kapanmış ve liderleri ülkeyi terk etmiştir. Ateşkes Anlaşması, Atatürk'ün önderliğinde Anadolu'da başlatılan mücadeleye kadar Mütareke Dönemi¹¹ olarak adlandırılan karmaşık bir dönemin

¹⁰ Bu rapor ana hatlarıyla şöyledir: 1- İlk defa bu kadar çok insanı askere almış, büyük bir ordu kurmuşuk, ancak geride kalanlar kadınlar ve çocuklar ya da asker kaçaklarıdır, halk sıkıntılar içerisinde. Bu bakımdan ülke yönetiminin hemen düzeltilmesi, adaletin kurulması, düzenin sağlanması; 2- Askerin genel durumu yakında savaşın sona ereceğini göstermektedir. Müttefiklerimizin düşmanlarımızı barışa mecbur bırakacakları söz konusu değildir; 3- Ordumuz savaşın ilk aşamalarında dahi çok zayıftır. Cephelerimizdeki durumumuz iyi değildir; 4- Artık her iş bitmiştir ve bulacak çare kalmamıştır, söylemek durumunda olmamakla birlikte, kurtuluşun mümkün olduğunu, ancak doğru tedbirleri almak gerekir; 5- Ordunun Güneye harekete geçirilmesi ile askeriyenin bir çok sorunu çözüm bulacaktır. Raporun tam metni için Bkz. ORTAÇ, Yusuf Ziya; **İsmet İnönü**, (yayınevi bilinmiyor). Ankara, 1950, s. 32-33; ATAY, a.g.e, s.104-106.

¹¹ Mütareke dönemi, biten bir imparatorlukla, doğan yeni ve milli bir devlet arasında, yakın tarihimizin en ilginç oluşları ve olguları görülür. Bkz., TUNAYA, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt:II **Mütareke Dönemi**, s.3.

de başlangıcı olmuştur (Tunaya,1989:3). “Mütareke Koridoru”¹² 1918-1922 yıllarını kapsayan önemli bir süreçtir. Söz konusu bu süreci İnönü’nün düşünce ve eylemlerini incelemek açısından iki ayrı döneme ayırmakta yarar vardır. Birinci dönem, İnönü’nün düşünsel ve eylemsel ikircimliğini kapsayan 30 Ekim 1918-16 Mart 1920 yıllarını yani Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından İstanbul’un işgaline kadar geçen süreyi, ikinci dönem ise, 16 Mart 1920- Kasım 1922 yılları arasında yani İnönü’nün İstanbul’un işgalinden sonra Anadolu’ya geçerek Milli Mücadeleye katılmasından Lozan Konferansı’na kadar olan eylemsel düşünsel sürecini kapsamaktadır.

Mütarekenin bu aşamasında İnönü’nün düşünsel ve eylemsel ikircimliğinin iki büyük kaynağı vardır. Birincisi, İngilizlerin hakimiyetinde İstanbul Hükümeti’nde etkili bir isim olan Ahmet İzzet Paşa’dır. Birinci dönemin en önemli özelliği, İngilizlerin İstanbul Hükümeti’nin yönetimini ellerine geçirmiş olmalarıdır. Padişah Vahdettin tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilen Ahmet İzzet Paşa Harbiye nazırlığını da eline almış, İnönü’yü harbiye nezareti müsteşarlığına tayin etmiştir. Bu dönemde İnönü’nün Ahmet İzzet Paşa’nın yanında yer aldığı¹³ ve onun etkisinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak, Ahmet İzzet Paşa’nın görevden alınmasıyla İnönü’nün müsteşarlık görevine de son verilmiştir. İkincisi ise, İstanbul Hükümeti’ni yönetiminin karşısında ve farklı bir çözüm arayışında olan Atatürk’tür. İstanbul’da bir taraftan kendisine verilen resmi görevlerini yerine getirmeye çalışırken, diğer taraftan da Atatürk ile çok yakın olmamakla birlikte ara sıra bir araya gelerek ülkenin içine düştüğü durum, iç siyasi dengeler ve bu durumun üstesinden nasıl gelinebileceğini tartışmaktaydılar. Her ikisiyle sürekli iletişim içerisindeydi. İnönü, özellikle de Ahmet İzzet Paşa ile dönemin koşullarını her fırsatta değerlendirdiğini ve onun etkisinde kaldığını da şöyle ifade etmektedir: “Ahmet İzzet Paşa ile münasebetimi muhafaza ediyordum. Hükümetten çekildikten sonra kendisini haftada hemen hemen iki defa, iki olmazsa bir defa görmeye çalışırdım¹⁴. Ahmet İzzet Paşa tabiatıyla, hem âyan azası olarak, hem de her tarafla münasebeti bulunan eski devlet ricalinden bir insan olarak ve nihayet son sadrazam olarak siyasi cereyanların içinde idi. Fikirlerindeki teşevvüşü [karmaşıklık], ihtilafları, çekişmeleri, kendi ölçüsünde bilir ve anlatırdı. Ben de hadiseleri onun zihniyeti ve muhakemesi ölçülerinde takip ederdim” (Selek, 1992:168). İnönü’nün Amerikan mandasını¹⁵ tercih

¹² Mütareke Koridoru ifadesi T. Z. Tunaya’ya aittir. Bkz., TUNAYA, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, s.23.

¹³ Öyle ki İstanbul’un işgalinden sonra Anadolu’ya geçtiği güne kadar Ahmet İzzet Paşa ile sürekli düşünce paylaşımı içerisinde olmuştur. İnönü müsteşarlık vazifesine 24 Ekim 1918’den 22 Kasım 1918’e kadar sürdürmüştür. Her ne kadar Ahmet İzzet Paşa Hükümeti İngilizlerin isteklerinin ve Mondros Mütarekesi hükümlerini gerçekleştirilmesinin bir aracı olarak değerlendirilse de İnönü’nün müsteşarlık görevini ülke çıkarları için kullanmaya çalıştığını iddia edenler de vardır. “Mondros Mütarekesi hükümlerine uyularak ordunun terhisinde silahların milli ihtiyaçlara göre ilerde faydalanabilecek şekilde memleketin muhtelif köşelerinde depo edilmesinde onun milli menfaati her şeyin üstünde tutan görüşü çok yerinde tedbirler almasını sağlamıştır”. Bkz., UNAT, **İsmet İnönü**, s. 14. Ancak İnönü bu görevinde çok kısa kalabildi. İngiliz işgalciler Ahmet İzzet Paşa’nın güçsüz kabinesini sert elli bir kabineyle değiştirmeye karar verdiler. Mütarekenin imzası işleri kendisine tamamlatılan Ahmet İzzet Paşa 8 Kasım 1918’de Sadrazamlığından bir ay kadar sonra çekilmek zorunda bırakıldı. Bkz., ŞAMSUTDİNOV, **Mondros’tan Lozan’a Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923**, Çev. Atal Behramoğlu, Doğan Kitap, İstanbul, 1999, s. 35. 11 Kasım 1918’de Ahmet Tevfik Paşa getirildi. Ondan iki hafta sonra da Müsteşar İnönü görevinden alındı.

¹⁴ İnönü bu dönemde Ahmet İzzet Paşa ile sık sık görüşmektedir. Bu görüşmelerini tarihleri ile birlikte not defterine kaydetmiştir. Bu notlar için Bkz., İNÖNÜ, İsmet; **Defterler (1919-1973) 1.Cilt**, DEMİREL, Ahmet (Haz.) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 6-16.

¹⁵ İngiltere’nin ülkeyi parçalamakta kesin kararlı olduğunu gören bir kısım Milliciler, toprak bütünlüğünü koruyabilmek umuduyla, kurtuluş yolu olarak Amerikan mandasını görmüşlerdir. İnönü, Kazım Karabekir’e

etmesinde, Amerikan mandacılığının, parçalanmaktan kurtuluşun tek çıkar yol olduğunu savunan Ahmet İzzet Paşa'nın etkisi olmuştur.

İnönü, dönemin önde gelen siyaset adamları ve kendince çözüm arayışında olan gruplarla rahat ilişki ve iletişim içindeydi. Kendisi, bu rahatlığının nedenini şöyle ifade etmektedir: “İttihat ve Terakki’de son zamanlarda çok ayrılık ve çok çekişme olmuştu. Eski İttihatçılar arasında bu ayrılıklar ve çekişmeler sırasında ben İstanbul’da değildim. Yemen’e gitmiştim. Döndüğüm zaman hepsi ile dost olarak görüşüyorduk. Yemen dönüşünden Birinci Dünya Harbinde cepheye gidinceye kadarki zaman içinde de bütün bu çekişmelerin dışında kaldım. Bu hususiyetle, İttihatçılarla, İttihatçıların herhangi biri ile hiç itilafa düşmemiş onlara daima mutabık olarak yaşamış bir ittihatçı olarak görülüyordum” (Selek, 1992:171-172). Bu ortam İnönü’nün ikircimliğini beslemekteydi. Bu gruplarla dostluğunun olması herkese şirin gözükmesinden değil o dönemde mücadelenin dışında kalmış olmasındandı.

Mütareke yıllarında İnönü’nün bir tercih durumu ile karşı karşıya kaldığı aşikârdır. Şöyle ki, bir tarafta eski hükümet ve yöneticileri İstanbul’da yenilgiyi kabul etmiş bir durumda mandacılığın savunusunu yapıyorlarken, diğer tarafta Atatürk’ün öncülüğünde Anadolu’da Milli Mücadele, başlangıçta kongreler aracılığıyla bir yapılanma sürecine girmiştir. İnönü’nün söz konusu durum karşısında tercihi daha çok Ahmet İzzet Paşa’nın yanında olmuş, onunla birlikte fikir alışverişinde bulunmuş, olayları, koşulları takip etmiştir. Ancak diğer taraftan da Atatürk’ün Anadolu çalışmalarından haberdar olmaya çalışmış, İstanbul’un işgalinden kısa bir süre önce, Ocak 1920’de işinden izin alarak Ankara’ya ziyarette bulunarak (Selek, 1992: 177) genel durumu Anadolu tarafından değerlendirmiştir.

İnönü’de zaman zaman umutsuzluk hakim olmuştur. Kendi ifadesiyle, bu süreçte, zamanının çoğunu hem çeşitli çevre ve gazetelerden aldığı haberlerle oluşumları ve olayları takip etmekle, kitap okumak ve İngilizce öğrenmekle, zaman zaman arkadaşlarıyla haber ve düşünce alışverişi yaparak hem de memleket meselelerini konuşarak geçirmiş (Selek, 1992:76) ve 16 Mart 1920’yi böyle bulmuştur.

İnönü’nün, “Türkiye’ye vurulmuş son bir darbe gibi gördüm” (Selek, 1992:185) şeklinde ifade ettiği 16 Mart 1920’de İstanbul’un işgali ve herhangi bir çözüm ümidinin kalmayışı onun düşünsel anlamdaki ikircimliğini ortadan kaldırmış ve ona eylemsel olarak Ankara’ya gitme kararını vermiştir. İnönü açısından dönemselleştirdiğimizde Mütareke’nin ikinci dönemi başlamıştır. Bundan sonra Atatürk’ün yanında yer almış ve Milli Mücadelenin önde gelen isimlerinden biri olmuştur. Savaş sonrası ülkeyi terk etmek zorunda kalan ve Atatürk ile her zaman çekişme içerisinde olan Enver Paşa da Sovyet Rusya’da bir arayıştadır. İşte bu dönemde Enverci diye adlandırılan İnönü, Enver Paşa’nın karşısında, Atatürk’ün yanında, onunla işbirliği içerisinde güvenilir bir isim olarak hareket etmiştir. İnönü için diğer umut kapıları kapanmış, tek çıkar yol,

gönderdiği 1 Haziran ve 27 Ağustos 1919 tarihli iki mektubunda söz konusu durumun bir değerlendirmesini yaparak, mandanın kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Mektupta önemli bir nokta da İnönü söz konusu karmaşa ortamında işini kaybedeceği ve işsiz kalacağı kaygısını da paylaşmıştır. Bu nedenle o dönem İnönü, herkesle ve özellikle de İstanbul Hükümeti ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Mektubun kısa bir özeti için Bkz., AVCIOĞLU, Doğan; **Milli Kurtuluş Tarihi 1838’den 1995’e 1. Kitap**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1998, s.255-256, Ayrıca Bkz., ATAY, Çankaya, s. 208-209.

Atatürk ile birlikte Milli Mücadele içerisinde yer almıştır. Ancak sonraki aktif siyaset sürecinde İttihat ve Terakki yönetim geleneğini büyük ölçüde devam ettirmiştir. İnönü'nün hayalperest ve maceracı Enver Paşa yerine Türkiye gerçeğini bilen realist Atatürk yanında yer alarak hem rasyonalist hem de pragmatik davranmıştır.

İttihat ve Terakki ideolojik ve siyasal olarak Batı'dan beslense de, Meşrutiyeti tekrar ilan ettirmek için kullandıkları komitacı yöntemler ve sonrasında gerçekleştirdikleri siyasal uygulamalarla; ne ilham aldıkları Batılı tarzlara, ne de kurtulmaya çalıştıkları Osmanlı siyasetine benzemeyen etkilerini günümüze kadar göstermiş olan kendine özgü yapı ve yönetim geleneğini oluşturdukları söylenebilir. "Jön Türk hareketi önemli bir özelliği düşünülen düzen değişikliğinin nasıl gerçekleşeceği konusunda görülen belirsizliğe karşın bu alanda şiddete dayalı yöntemler benimsemişlerdir" (Hanioglu,1981:245). Örneğin, İttihat ve Terakki'nin muhalefete tahammülsüzlükleri ve iktidar tutkuları, CHP'nin muhalifi olan 1924 TPCF, 1930 SCF 1946 Demokrat Parti deneyimlerindeki tutumlarının bir yansıması olarak algılanabilir. Söz konusu devamlılık sadece CHP ve İnönü'ye ait değil, aynı şekilde DP kadroları ve iktidarı döneminde de İttihat ve Terakki yönetim geleneğinin izlerini görmek mümkün. DP iktidarının öne çıkan tutumu ise muhalefeti konuşurmama yani, İttihat ve Terakki geleneğinin belirgin olan özelliği muhalefete tahammülsüzlük ya da iktidar aşkı Cumhuriyet döneminin her aşamasında tıpkı İttihat ve Terakki dönemine benzer bir şekilde sürmüştür. İnönü'nün muhalefete iken seçim bölgelerine gitmesi DP iktidarı tarafından engellenmiştir. Mayıs 1959'da Polis İnönü'nün halkla görüşmesine izin vermemiş, ayrıca İnönü Uşak'tan ayrılırken sayıları bine yaklaşan bir kalabalığın saldırısına uğramıştır. Atılan bir taş İnönü'yü yaralamıştır. Topkapı olayı olarak bilinen olayda DP taraftarları İnönü'ye saldırmışlardır. Şiddet olayları hız kazanmıştır. İlk kez askerler de kullanılarak İnönü'nün Kayseri Yeşilhisar gezisinde barikat kurarak İnönü durdurulmak istenmiştir. CHP'nin yayın organları olan Ulus Gazetesi ve Akis dergisi sık sık kapatılmıştır. (Ahmad, Feroz ve Ahmad Bedia Turgay, 1976: 194-206). Bu olaylar İttihat ve Terakki tarzı siyasetin içerikte olduğu gibi biçimsel olarak da devam ettiğini gösteren birkaç örnektir, yani CHP gibi DP'nin de itihatçı ve komitacı gelenekten geldiğine işarettir. Bir arada ele alınan örnekler dizisinde de görüldüğü üzere İnönü'nün ve Cumhuriyet'in diğer siyasal güç odaklarının yetişmiş olduğu bu siyasal laboratuvarı yakından tanımanın, oradaki malzemelerin neler olduğunu bilmenin deneyleri, sentezleri, tepkimeleri analiz etmenin, daha sonraki oluşumları anlamlandırma noktasındaki katkısının merkezi rolü inkar edilemez.

İttihat ve Terakki'nin seçim geleneğinin, "İttihat ve Terakki'nin on yıllık seçimler öyküsünün en belirgin özelliği yasal nefes alma borularının iktidar partisince tıkandığı kapalı iktidar ve tek parti rejimine ulaşıldığıdır" (Tunaya, 1984:27) türünden de bir çok yansıması Cumhuriyet tarihimizde de mevcuttur. İttihat ve Terakki liderlerinin I. Dünya Savaşına girme kararını almasıyla, DP'nin Kore'ye asker gönderme kararını alması; İttihat ve Terakki'nin tarihe 'sopalı seçim'i olarak geçen 1912 seçimi ile aradan on sekiz yıl geçtikten sonra 1930 Belediye seçimlerinde CHF'nin SCF'na olan tutumu ve yine otuz dört yıl sonra çok partili siyasal sisteme geçişin ilk seçimleri olan 1946

seçimlerinde CHP'nin DP'ye yönelik politikaları arasında hemen hemen hiçbir fark olmadığı açıktır.

İttihat ve Terakki'nin etkisi ve varlığını Cumhuriyetin ilk kuruluşunda ve kadrolarında kendisini daima hissettirmiştir. İlk Millet Meclisi İttihat ve Terakki'nin parti binası olarak başlattığı ancak bitiremediği, sonrada numune mektebi adıyla bir sanat okulu haline getirilmiş olan binadır (Araz, 1997:176). İttihat ve Terakki'nin 1916 Kongre kararlarını incelediğinde (Yağcıoğlu,1992) Devletçilikten, toprak reformuna hatta eğitimin birleştirilmesine kadar bir çok önemli karar bu kongrede alınmıştır. Cumhuriyet yönetiminde yer alanlar 1916 Kongre kararlarının takipçisi konumundadırlar. Bu kararlardan toprak reformunun 1950'lere kadar tartışıla geldiği bilinmektedir. Kemalist kadrolarca Aşar Vergisi kaldırılmış, Tevhidi Tedrisat Kanunu çıkarılmıştır. İnönü'nün Mayıs 1939 kurultayında Parti nizamnamesinde yaptığı değişikliklerden biri olan Parti Müfettişliği yine İttihat ve Terakki nizamnamesinden alınarak oluşturulmuştur (Kocak, 2003:94). İttihat ve Terakki düşüncesinin Cumhuriyet yönetimine yansımaları olarak görülmektedir.

İttihat ve Terakki geleneği olarak kabul edilen merkezîyetçi ve devletçi bakış İnönü yönetimine aktif olarak yansımıştır. 1930'larda ekonomik tartışmalar, devletçilik temelinde gerçekleşmiştir. Kadro dergisi çerçevesinde belli bir öğretilere oturtulmaya çalışılan devletçiliğin karşısında liberal bir tutum içerisinde olan Ahmet Ağaoğlu'nun bakış açısı yer alırken, Ahmet Hamdi Başar iktisadi ve idari devletçilik ayrımı yaparak kendine özgü bir devletçilik önerisi ile daha uzlaşmacı bir tavır takınmıştır. Bu entelektüel tartışmalardan farklı olarak CHP'nin devletçiliği yönetimin devletçiliği olması nedeniyle daha etkin olmuştur (Mutlu,2000:182-183). İnönü yönetiminin temel özelliği olan bu devletçiliğin İttihat ve Terakki'nin uygulamalarından kaynaklandığı ileri sürülebilir. "Döneme damgasını vuran İttihat ve Terakki savaşa birlikte ülke ekonomisiyle yakından ilgilendi. Ekonomiye müdahale etti, yönlendirdi. Devlet ilk kez bu savaşta ekonomiyle bütünleşti. Cihan Harbi'nin olağanüstü koşulları Osmanlı topraklarında da yaşandı. Osmanlı'da ilk kez 'devlet iktisadiyatı' anlayışı doğdu. Türkiye'de devletçilik işte bu savaş yıllarında yeşerdi. İttihat ve Terakki devletçiliği ülkeye getirdi" (Toprak, 2003:14). İttihatçılar yalnızca modern anayasal ve merkezîyetçi bir devletten yana olmakla kalmıyor, aynı zamanda devlet tekeli sistemini ve ekonomi üzerinde devlet denetimini de inançla savunuyorlardı (Ahmad,1999:32). İnönü de bu savunuyu yapmış hatta Başbakanlığı döneminde liberal yaklaşım içerisinde olan İş Bankası grubu ve onun liderliğini yapan Bayar ile çatışmıştır.

Otoriter düzenin bir göstergesi olan Milli Şef döneminde İnönü'nün önder olarak bir çok uygulamaları İttihat ve Terakki lider yönetim geleneğinin devamı niteliğindedir. İnönü, öncelikle otorite boşluğuna meydan vermemek için kendi kadrosunu oluşturmuştur. "İnönü Atatürk döneminin önde gelen muhaliflerine olumlu yaklaşmış, eski muhaliflerle barış politikasını uygulamaya sokmuştur" (Kızılcılık, 2003:121). İktidardan uzak kaldığı bir yıllık süreç içerisinde ve özellikle de Atatürk'ün ölümü sürecinde kendisinin Cumhurbaşkanlığına karşı girişimlerde bulunanlardan önde gelen kişileri¹⁶ de

¹⁶ Eski küskünler 1939 seçimlerinde Meclis'e girerken, Atatürk'ün yakınında olan bazı isimler ise, Meclis dışında kalmışlardır. Sabiha Gökçül, Hasan Rıza Soyak, Bayar'ın yakın çevirisinden ve İş Bankası grubunun içinde yer alan

siyasi alandan tamamen uzaklaştırmıştır. Öte yandan da Atatürk döneminde muhalefette kalarak TpCF'nin kapatılması ve İzmir Suikastı ile siyasal alandan tamamen uzaklaşmak zorunda kalan Milli Mücadele'nin önde gelen kişilerini de yeniden kazanmaya ve onlarla uzlaşmaya çalışmıştır. İnönü kırgınlıkları gidermek amacı ile 24 Mart 1939'da Dolmabahçe Sarayı'nda 1700 kişilik bir çay partisi de verdi. Bu partiye tüm kırgınlık çağrılmıştı (Us, 1966:358; Yetkin, 2003:51). Hazırlık yaptığı 1939 genel seçimleri İnönü'nün barış politikasını sürdürmesine yardımcı olmuş (Kocak, 2003:41), ayrıca 31 Aralık 1938'de on iki ilde milletvekili seçimine giderek ¹⁷ eski küskünlerin bir çoğunu meclise kazandırmıştır. İnönü kendisine problem yaratanları dışlarken aynı hassasiyeti Atatürk'ün dışladığı insanlara göstermemiş hatta onları kazanarak kendisine güç katmak çabasında olmuştur. İnönü, Cumhurbaşkanlığı'na geldikten sonra "Fevzi Çakmak liderliğindeki grubu ve Şükrü Kaya ile Tefik Rüşti Aras'ın da içinde bulunduğu diğer grubu kabaca İttihat ve Terakki içerisinde asker-sivil gruplaşmasının iki tarafına benzetebiliriz" (Yalçın, 2005:381) yorumu destekleyici niteliktedir.

İttihat ve Terakki'nin çağdaş ve kendilerine göre bilime dayalı bir yönetim biçiminin kurulması yolundaki çabaları onları 'kişiyeye bağlılık' olan bir yönetim yapısının dışında bir yönetim geliştirmeye itmiştir. Onların düşüncesinin özünde sadakatin yerinin kuralların alması gerekmektedir. Her ne kadar bunu geliştirmek istemişler de Hanioglu'na göre, kişisel bağlılık bildiren ifadeler İttihat ve Terakki döneminde evvelkine nazaran oldukça büyük bir artış göstermiştir (Hanioglu,1985:57). İttihat ve Terakki'nin temel yönetim geleneği olan sadakat ve lidere bağlılık, sadakatsizlik gösterenlerin cezalandırılması ve uzaklaştırılması İnönü'nün özellikle Milli Şef döneminin temel yönetim özelliği olduğu gözlenmiştir.

Atatürk sonrası dönemin öne çıkan özelliği, TBMM'den ziyade İnönü'nün tek karar alıcı olmasıdır. Milli Şef döneminin başlamasıyla Büyük Millet Meclisindeki oylamalarda hiçbir aleyhte (kırmızı) ya da çekimser (yeşil) oy çıkmayacak, önemli ve önemsiz bütün kararlar oybirliği ile alınacak ve bu hal Mili Şef döneminin yıllarca süren önemli bir karakteristiği olacaktır (Goloğlu,1974:9). Yine Milli Şef döneminde savaşın ekonomi üzerindeki olumsuzluklarına yönelik çıkarılan 1942 Varlık Vergisi kanunu [büyük birikimlere kavuşan savaş zenginlerini vergilendirmek amacıyla], bir vergi

Fuat Bulca adı Denizbank davalarına karışan Hasan Hayri Tan, yine Atatürk'ün yakın çevresinde yer alan ve Atatürk'ün doktorluğunu yapan Dr. Neşet Ömer İrdelp, İnönü'ye karşı siyasi girişimlerde bulunan Dahiliye eski vekili Şükrü Kaya, Bayar'a yakın olan ve onun kurduğu hükümette yer alan Şakir Kesebir, İnönü'ye karşı suikast girişiminde bulunacağı söylenen Recep Zühtü Soyak, Atatürk'ün yakınında olan ve İnönü'ye karşı siyasi girişimleri olan Kılıç Ali, Nuri Conker, Hasan Tahsin Berk, ve daha pek çok isim artık milletvekili değillerdi. Bkz., Kocak,a.g.e., s.35-36.

¹⁷ İnönü Cumhurreisi seçildikten sonra 22 Aralık 1938 tarihli namzetlik kararı ile İstanbul mebusluğuna general Kazım Karabekir'i Burdur mebusluğuna Hasan Rıza Soyak'ı Çankırı mebusluğuna da Hüseyin Cahit Yalçın'ı Bolu mebusluğuna da Fethi Okyar'ı mebus seçti. Bu zatların muvafakatleri alınarak mebusluğa getirilmeleri İnönü tarafından takip edilmeye başlanan mürüvvet siyaseti telakki edilebilirdi. 26 Mart 1939'da yapılmış olan Genel Seçimlerde Afyonkarahisar, Eskişehir, Ankara, Niğde illerinde birer milletvekili açık bırakılmak ve oralara Halk Partisinden aday gösterilmemek suretiyle Afyonkarahisar'dan Berç Türker'in, Eskişehir'den İstimat Özdamar, Ankara'dan dr. Taptas'ın ve Niğde'den Dr. Abravaya'nın müstakil mebus seçtirilmiş olması yine İnönü'nün ileri sürdüğü ayrı bir siyaset idi. çünkü bu suretle BMM'de güya Berç Türker Ermenileri, Özdamar Papa Eftim'in başında bulunduğu Türk Ortodokslarını, Dr. Taptas asil büyük Rum kütlesini ve Abravaya'ya da Yahudileri temsil etmiş olacaktı. Halbu ki ne temsil edenler ne de temsil edilenler takip edilen maksada inanmamışlardı. Ve o amaca faydalı olamamışlardı.Bkz., Uran, a.g.e., s.348-349.

kanunu olarak yeni ve orijinal bir buluş değildir. Birinci Dünya Savaşı sırasında da İttihat ve Terakki Hükümeti aynı politikayı izlemiştir. İttihatçıların gelir bölümündeki çarpıklıkları giderici bir vergi politikasına da özenmişlerdir. 1917 yılı sonlarına doğru Harp Kazançları Vergisi Kanunu hazırlamışlardır. 37 maddelik bu yasa tasarısıyla savaş yıllarında kazanılmış olağanüstü gelirleri vergilendirmek amaçlanmıştır (Kocak, 2003:476-477).

İttihat ve Terakki kadroları topyekûn yeni bir yönetim kuramamaları nedeniyle, yalnızca hangi paşaların hükümette yer alacağını kararlaştırma ve bu paşaların yapmaları ya da yapmamaları gereken şeyler konusunda arka planda talimat verme gibi sınırlı ama katı bir güç sahibi olmuşlardır. “Bu da bir çeşit iktidardır: Yap, yapma diyebilme iktidarı..işte İttihat ve Terakki'nin bu yap, yapma diyebilmesini 'denetleme iktidarı' diye tanımlamak mümkün görünmektedir” (Akşin,1987:87). İnönü de parti, hükümet ve meclis içerisinde yakın çalışma grubunu kendisi kurarak onların bütün karar ve uygulamalarından haberdar olmuştur. Alt kademe parti ve taşra örgütünün merkeze kesin bağlılığı/bağımlılığı vardır ve merkezin taşra parti örgütü üzerindeki otorite ve denetimi tamdır. Merkezde ise, Şef'in otoritesi mutlaktır. Parti Meclis Grubunun çalışmaları, Milli Şef'ten bağımsız değildir. Müzakerelere İnönü de çok yakın alaka göstermiş ve onları sabırsızlıkla takip etmiştir. O kadar ki, grup reisi vekillerini, önemli bir grup müzakeresi sonunda İnönü'nün o akşam mutlaka köşke çağırarak izahat almaması ve havayı anlamak istememesi olmuş şey değildir. Hatta müzakerenin takip ettiği seyre göre alakalı vekili ve icabında o gün sertçe konuşmuş olanları çağırır, onlarla konuşur ve bu suretle tartışma konusu olan işin istenilen istikametten sapmasına meydan vermemeye çalışmıştır (Uran, 1959:342-343). İtirazsız, tartışmasız ve teslimiyetçi bir yönetimin göstergesi olan bu olgu İttihat ve Terakki yönetim geleneği gerçeğidir. İttihat ve Terakki liderleri söylemsel düzeyde öne çıkardıkları özgürlük ve demokrasinin tam tersi bir şekilde yönetimi tercih etmek durumunda kalmışlardır. Söz konusu tercihleri, “dönemim kargaşasına ve aşırılıklarına karşı bir reaksiyon olarak görülebilir ki bu da anti-demokratiktir”(Zücher, 2003:41).

İnönü'nün II. Dünya Savaşı'nda izlemiş olduğu dış politikasına ilişkin yaygın kanaatin aksine İnönü tarafsız (Aydemir,1999-b; Turan,2000; Heper,1999; Deringil, 2003) değil, taraflı davranmış, denge siyaseti gütmekten ziyade pragmatist bir tarzda hareket etmiştir. Bu dönemde, İttihat ve Terakki geleneğinin öne çıkan bir özelliği olan günün koşullarına uygun ve istikrarlı olmayan bir politikaya benzer bir çizgi takip ederek gel- gitler yaşamıştır. Savaşın en başında Batı demokrasilerinin yanında yer alarak, İngiltere ve Fransa ile Üçlü İttifak¹⁸ (saldırmazlık ve yardım anlaşması) imzalanmış, ancak 1940-1943 Alman üstünlüğü döneminde Alman devleti ile dostluk ve ticaret anlaşmaları imzalanarak, müttefiklerin tepki ve dikkatlerini çekecek şekilde, Almanlara yakın olunmuş, bu yakınlığın etkisi ile o dönem ülke içerisinde Turancılık akımlarına yaşam hakkı tanınmıştır. İnönü'nün bu tutumunda İttihat ve Terakki'nin Alman sempatanlığının öne çıkmakla birlikte, 1943-1945 yılları arasında savaş seyrinin değişmesi, Almanya'nın savunmada olması ve

¹⁸ Üçlü ittifaka göre Türkiye bir Avrupa devletinin saldırısına uğrarsa-ki en büyük çekincesi İtalya'dır- İngiltere ve Fransa yardımıda bulunacaktır. Buna karşılık Türkiye'ye düşen sorumluluk Avrupa'da çıkacak bir savaş Akdeniz'e yayılırsa İngiltere ve Fransa'ya yardımda bulunmak olacaktır.

müttefiklerin savaşı zafer ile sonuçlandırması sonucu kaybedilen güveni tekrar kazanmak ve Batı demokrasilerinin kuracağı yeni dünya düzeni içerisinde yer almak ve Amerika ile iyi ilişkiler kurmak için önemli çabalar sarf edilmiştir. İnönü, II. Dünya Savaşı politikası ile I. Dünya Savaşı'nda Enver Paşa çizgisindeki idealist, maceracı politikasına karşıt realist ve pragmatist tutum sergilemiştir.

Güven bunalımını aşmak yönündeki çabalarının başında yine bir İttihat ve Terakki yönetim geleneği olan 'kişi harcama' İnönü'nün tercih ettiği bir uygulama olmuş; Cumhuriyet tarihinin değişmez Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak 12 Ocak 1944 tarihinde yaş haddinden dolayı emekliye ayrılmış ve yerine Orgeneral Kazım Orbay atanmıştır. Ordu içindeki bu önemli değişiklikler Türkiye'nin müttefikler ve Almanya'ya karşı izlediği dış politika açısından son derece anlamlı olmuştur. Mareşal Fevzi Çakmak müttefiklerin gözündeki ordunun modernleşme çalışmalarına katılmak istemeyen, tutucu, Türkiye'nin Almanya ile iyi ilişkiler kurmasından yana olan ve dolayısıyla da Alman yanlısı bir kişi olarak tanınmaktaydı. Orduda yapılan bu değişiklikler sonucunda müttefiklerin gözündeki Türk ordusunda Alman yanlısı yönetim artık uzaklaşmış ve yerine müttefik yanlısı bir yönetim gelmiştir (Kocak, 2003:238). Milli Şef sıfatını her şekliyle her alanda kullanan İnönü'nün mecliste yapılan kanunların oy birliği ile çıktığı bir ortamda Genel Kurmayın İnönü'ye karşı, ondan habersiz bir tavır takınması mümkün değildir. Böylelikle, güveni tazelemek için İnönü'nün pragmatist, rasyonalist tutumuna şahit olmaktayız. Benzer şekilde, dönemin dış işleri bakanı olan Numan Menemencioğlu'nu da, Boğazlardan geçen Alman gemilerinin iyice aranması gerektiği yönünde baskıların devam sonucu, istifa etmek zorunda bırakmıştır. Menemencioğlu'nun istifası Ankara'nın müttefiklerle yakınlığın yeniden sağlanması yolundaki girişimlerinde yeni ve çok önemli bir fırsatı yakalamasıdır (Kocak, 2003:225).

1944 milliyetçilik olayları olarak adı geçen, ülkedeki Turancılık akımlara içerisinde yer alan kişiler tutuklanarak cezalandırılmıştır. İnönü, 19 Mayıs 1944 Gençliğe Hitabesi'nde, Turancı akımlara saldırmıştır (İnönü, 1945:13-14). Bu tarihten yaklaşık üç ay sonra da Almanya ile ilişkiler kesilecektir. Turancı akımın Almanya ile bağlantısı bu suretle kopacak ya da koparılacaktır. Bu süreçte Almanya büyük elçisi von Papen ile iletişim halinde olan Saraçoğlu artık başbakan olamayacaktır. Soğuk Savaş dönemi ve Amerika'nın yanında yer alma sürecinde Köy Enstitüleri kapatılarak, Hasan Ali Yücel görevden alınacaktır (Berkes,1997:369-370). Görüldüğü üzere bu dönemde iç politikalar dış politikalarından bağımsız olmamış, İnönü yönetimi bu anlamda da İttihat ve Terakki geleneğinin bir devamıdır. Milli Şef döneminin izlenilen iç politikaları kurumsallaşamamış gündelik soruna yönelik çözümcü politikalar olmuştur. Bu nedenle de Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu yaşama geçirilememiş, Köy Enstitüleri kapatılmış, Varlık Vergisi Kanunu yarım kalmıştır. İnönü'nün her ne pahasına olursa olsun iktidarda kalma ve bunun için gerekirse çevreyi harcama pragmatik davranma İttihat ve Terakki geleneğinin tipik bir örneğidir.

1938-1945 arası kapsayan Milli Şef döneminde, İnönü'nün için 'Değişmez Genel Başkanlık' statüsünü devam ettirmesi ve 'Milli Şef' sıfatını kabul etmesi, iç ve dış olmak üzere iki ayrı nedenden kaynaklanmaktadır. Birinci

ve dış neden, bu dönemde adeta moda olan ve içte ve dışta prestijleri hayli yüksek, başarılı, tek-partili 'Şef' sistemlerinin Almanya'da Hitler- Fühler, İtalya'da Mussolini-Duçe ve İspanya'da Franco-Caudillo etkisidir. Fakat bu dış etkinin, söz konusu süreçte ancak ikincil derecede rolü vardır. Buna karşılık, ikinci ve iç neden, yani Türkiye'nin iç politika gelişmeleri, bu konuda temel önemde rol oynamıştır. Atatürk'ün ölümüyle ülkede bir iktidar boşluğunun ve iktidar mücadelesinin meydana geldiği unutulmamalıdır (Kocak, 2003:170-171). Bu dönem, İnönü'nün otoriterliği, hem tarihselden gelen İttihat ve Terakki yönetim geleneği¹⁹ hem de 1940'lı yılların tek-partili şef sistemlerinin özelliğini taşımaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak denilebilir ki siyasi tarihte yirmi-yirmi beş yıllık siyasi hareketler ne oranda kurumsallaşır ve gelenekselleşebilir. Aynı görüş Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine damgasını vuran İttihat ve Terakki için de ileri sürülebilir.

Ne var ki, İttihat ve Terakki bu kısa süre içinde kendine özgü siyasi tutum ve davranışlar geliştirmiş ve bu tutum ve davranışlar Cumhuriyet döneminde de kabul ve uygulama olanağı bulmuştur. Cumhuriyet Türkiye'sinde gerek birey/ lider düzeyinde gerekse de kurum ve kuruluşlar düzeyinde bu etki bugün bile görülebilmektedir.

İnönü İttihat ve Terakki ilişkisi üzerine söylenenlerin tartışmaya açık olması konun daha önce ele alınmamasıyla da ilişkisi bulunmaktadır. Cumhuriyetin kurucu kadroları ve liderleri Osmanlı asker-sivil geleneğinden gelen insanlardır. Özellikle de bir çoğu İttihat ve Terakki taraftarı ve onların düşüncelerini paylaşan olması nedeniyle, İnönü-ittihat ve Terakki ilişkisine bakmayı gerekli kılmıştır.

Yukarıda satır aralarında belirtmeye çalıştığımız İttihat ve Terakki'nin gelenekselleşmiş tutum ve davranışlarından İnönü'nün ne denli etkilendiği şu başlıklar altında özetlenebilir:

1. İttihat ve Terakki'nin modern anayasal merkezî devlet anlayışı (bu aynı zamanda Osmanlı geleneksel devlet yönetim anlayışıdır)
2. İttihat ve Terakki'nin devlet anlayışı: devlet tekeli sistemi ve ekonomi üzerinde devletin denetimini savunma geleneği
3. Ordu-siyaset ilişkisi
4. Batılılaşma ve Modernleşme düşünceleri
5. Otoriter lider anlayışı yani İttihat ve Terakki geleneğinde sadakat ve lidere bağlılık itirazsız, tartışmasız, teslimiyetçilik.
6. Muhalefete tahammülsüzlük ve adam harcama
7. İttihat ve Terakki'nin pragmatik ve günün koşullarına uygun politika anlayışları tamamen bire bir örtüşmemesine rağmen İnönü tarafından benimsenmiş ve ağırlıklı olarak benimsenmiş ve uygulanmıştır denilebilir.

¹⁹ İttihat ve Terakki'ye üç paşalar egemen olmuştu. Bunlar içişleri bakanı ve sadrazam, Mehmet Talat Paşa (1874-1921), savaş bakanı, Enver Paşa, (1881-1922) ve Bahriye Nazırı (Osmanlı filosundan sorumlu bakan) Cemal Paşa'dır, (1872-1922).

KAYNAKÇA

- AHMAD, Feroz ve AHMAD Bedia Turgay. (1976), **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- AHMAD, Feroz. (1999), **İttihatçılıktan Kemalizme**, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- AKŞİN, Sina. (1987), **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ARAZ, Nezihe. (1997), **Mustafa Kemal’in Devlet Paşası**, İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- ARTUÇ, İbrahim. (1993), **İnönü Bir Dönemin Öyküsü**, İstanbul: Kastaş Yayınları.
- ATAY, Falih Rıfkı. (2004), **Çankaya**, İstanbul: Pozitif Yayınları.
- AVCIOĞLU, Doğan. (1998), **Milli Kurtuluş Tarihi 1838’den 1995’e 1. Kitap**, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya. (1999- a.), **İkinci Adam I**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya. (1999 -b), **İkinci Adam II**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- BANOĞLU Niyazi Ahmet. (1943), **Türk Kahramanları, İsmet İnönü**, İstanbul: İdarehane.
- BERKES, Niyazi.(1997), **Unutulan Yıllar**, İstanbul: İletişim Yayınevi.
- BESEN, Haluk. (Basım yılı bilinmiyor), **İnönü ve Devlet**, İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- BİLSEL, Cemil. (1939), **İsmet İnönü Büyük Devlet Reisi**, İstanbul: Kenan Basımevi.
- CANDAR, Avni. (1938), **İkinci Reiscumhurumuz İsmet İnönü Kısa Tercümei Hali ve Milli Hizmetlerinden Bir Kaçı**, Ankara: Receb Ulusoğlu Basımevi.
- CIHAN, Ali Rıza, TEKİN, Abdullah; (1989), **Çağdaş Devlet Adamı İsmet İnönü**, Ankara: Tekin Yayınevi.
- DERİNGİL, Selim. (2003), **Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ERKUL, Ali. (1999), “Prens Sabahattin”, **Türk Toplum Bilimleri I** (iç.), Emre Kongar (Ed.), İstanbul: Remzi Kitabevi, S.75-144.
- ERKUL, Ali. (2000-a), “İhmale Uğramış Bir Osmanlı Aydın ve Sosyologu Prens Sabahattin”, **Yeni Türkiye** (iç.), Sayı:33, S. 282-304.
- ERKUL, Ali. (2000-b), “Osmanlı’da Sosyolojinin Doğuş Koşulları ve Üç İsim”, (Ahmet Rıza-Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp), **Yeni Türkiye** (iç.), Sayı:33, S.607-615.
- GOLOĞLU, Mahmut. (1974), **Milli Şef Dönemi (1939-1945)**, Ankara: Kalite Matbaası.
- GÖKTÜRK, Hakkı. (1962), **İnönü**, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- GÜLOĞLU, Faruk Rıza. (1940), **Milli Şef İsmet İnönü Hayatı Şahsiyeti**, İstanbul: Bozkurt Matbaası.
- HANİOĞLU, Şükrü. (1981), **Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi**, İstanbul: Üçdal Neşriyat.

- HANİOĞLU, Şükrü. (1985), **Bir Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- HEPER, Metin. (1999), **İsmet İnönü, Yeni Bir Yorum Denemesi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İNÖNÜ, İsmet. (1945), **Aziz Milli Şef İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1944'de Türk Gençliğine Hitaben Buyurdıkları Tarihi Nutukları**, İstanbul: İktisadi Yürüyüş Matbaası ve Neşriyat Yurdu, s.13-14.
- İNÖNÜ, İsmet. (2001), **Defterler (1919-1973) 1.Cilt**, DEMİREL, Ahmet (Haz.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İsmet İnönü**. (1987), TC. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Türk Asker Büyükleri ve Zaferleri Serisi No: 15, Ankara: Gnkur. Basımevi.
- KAÇMAZOĞLU, Bayram. (2005), "Osmanlı'nın Batıcılılaşması ve Üçlü Yeni Siyaset Arayışları", **Tarihte Doğu Batı**, (iç.), Sosyoloji Yıllığı-Kitap 12, EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk (Ed.), İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, s. 454-460.
- KIZILÇELİK, Sezgin. (2003), **Atatürk'ü Doğru Anlamak**, Ankara: Anı Yayıncılık.
- KOCAK, Cemil. (2003), **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KÜÇÜK, Yalçın (2002), **Türkiye Üzerine Tezler V**, Ankara: Tekin Yayınevi.
- KÜÇÜK, Yalçın. (1997), **Türkiye Üzerine Tezler I**, Ankara: Tekin Yayınevi.
- LOGOĞLU, Faruk. (Yayın yılı bilinmiyor), **İsmet İnönü and The Making of Modern Turkey**, Ankara: İnönü Vakfı Yayınları.
- MARDİN, Şerif. (1994), **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)**, İstanbul: İletişim Yayınevi.
- MERAM, Ali Kemal; **İsmet İnönü ve İkinci Cihan Harbi**, Ahmet Sait Oğlu Kitabevi, İstanbul, 1945.
- MUTLU, Sevda. (2000), "Unutulan Cumhuriyet Aydını Ahmet Hamdi Başar, Başarizm ve Devletçilik", Sivas: **Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi** (iç.), Sayı:24, s.179-196.
- ORTAÇ, Yusuf Ziya. (1950), **İsmet İnönü**, Ankara: (Yayınevi bilinmiyor).
- SELEK, Sabahattin. (1992), **İsmet İnönü Hatıralar I**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- ŞAKİR, Ziya. (1939), **İsmet İnönü Hususi-Askeri-Siyasi Hayatı**, İstanbul: Ülkü Basımevi.
- ŞAMSUTDİNOV, A.M. (1999), **Mondros'tan Lozan'a Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923**, (Çev: Atıf Behramoğlu), İstanbul: Doğan Kitap.
- TANÖR, Bülent. (2002), **Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul: YKY.
- TOKER, Metin (1992). **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- TOPRAK, Zafer. (2003), **İttihat-Terakki ve Cihan Harbi, Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918**, İstanbul: Homer Kitabevi.
- TOYNBEE, Arnold ve IKEDA, Daisaku. (1992), **Yaşamı Seçin Diyalog**, Çeviren: Umut Arık ve Diğerleri, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- TÖKİN, İ. Hüsrev. (1946), **İsmet İnönü Şahsiyeti ve Ülküsü**, Ankara: Ülkü Basımevi.

- TUNAYA Tarık Zafer. (2003), **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet Dönemi**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 16.
- TUNAYA Tarık Zafer. (2004), **Hürriyetin İlanı İkinci Meşrutiyet’in Siyasi Hayatına Bakışlar**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 52.
- TUNAYA, Tarık Zafer. (1984), **Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt:I İkinci Meşrutiyet Dönemi**, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- TUNAYA, Tarık Zafer. (1986), **Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt:II Mütareke Dönemi**, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- TUNAYA, Tarık Zafer. (1989), **Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt:III İttihat ve Terakki Bir Çağın Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- TUNAYA, Tarık Zafer. (2002), **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 28.
- TURAN, Şerafettin. (2000), **İsmet İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- UĞUR, Necdet. (2002), **İsmet İnönü**, İstanbul: Y KY.
- UNAT, Faik Reşit. (Basım yılı bilinmiyor), **İsmet İnönü**, Ankara: Ankara Halkevi Dil ve Edebiyat Şubesi, Yayınlarından Büyük Boy No:29.
- URAN, Hilmi. (1959), **Hâtıralarım**, Ankara: Basımevi Bilinmiyor.
- US, Asım. (1966), **Asım Us’un Hatıra Notları, 1930’dan 1950’ye Kadar Atatürk ve İsmet İnönü Devirlerine Ait Seçme Fıkralar**, İstanbul: Vakıf Matbaası.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (2001), **Türkiye’de Çağdaş Düşünce**, İstanbul: Ülken Yayınları.
- YAĞCIOĞLU, Eşref. (Sadeleştiren) (1992), **İttihat ve Terakki’nin Son Yılları 1916 Kongre Zabıtları**, İstanbul: Nehir Yayınları.
- YALÇIN, Soner. (2005), **Efendi, Beyaz Türklerin Büyük Sırrı**, İstanbul: Doğan Kitap Yayınevi.
- YETKİN, Çetin. (2003), **Karşı Devrim 1945-1950**, İstanbul: Otopsi Yayınevi.
- ZUCHER, Erik Jan. (2003), “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakarlık”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, (iç.), Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.), Cilt 5, İstanbul: İletişim Yayınevi, s.40-43.